

EEN RIJK GEVULDE SNELKOOKPAN

Honderd jaar Groninger kunstkring De Ploeg

Na de honderdjarige jubilea van de meubelfirma Gispen (1916)¹ en kunstenaarsplatform De Stijl (1917)² viert Groningen dat in 1918 de Kunstkring De Ploeg is opgericht. De initiatiefnemers van De Ploeg streefden, anders dan die van De Stijl, geen uiterlijke eenheid na. Stijlovereenkomsten en een gemeenschappelijke artistieke opvatting zijn wel aantoonbaar, maar vormden geen uitgangspunten.

Dankzij De Ploeg krijgt de kunst in het hoge noorden van Nederland een eigen gezicht. Of beter gesteld: de jonge kunst – de term avant-garde is daadwerkelijk op zijn plek – krijgt een platform.

Het kunstklimaat in de stad Groningen is kort na 1900 bruisend, maar niet gericht op jonge kunstenaars. Grote namen als H.W. Mesdag en J. Israëls trekken weg om hun fortuin te vinden in Den Haag. Groningen beschikt over een eigen kunstacademie (Minerva), de Rijksuniversiteit krijgt in 1907 een nieuw gebouw en er is het Groningsch Museum, eigenlijk een Museum van Oudheden, dat in 1894 een eigen gebouw krijgt en in twee fasen flink wordt uitgebreid. Werk van levende kunstenaars kan het museum niet huisvesten.

Een belangrijke factor is het Kunstlievend Genootschap Pictura (opgericht in 1832). Een expositie van Groningse kunst in 1918 waar vrij weinig jongelingen een kans krijgen, is de directe aanleiding voor het oprichten van De Ploeg. Deelnemers van het eerste uur zijn Jan Wiegers, Jan Altink, Johan Dijkstra, Toon Benes, Willem Reinders (deze vijf nodigden gelijkgestemden uit voor de oprichting), Jan Jordens, Simon Steenmeijer en het latere echtpaar George Martens en Alida Pott. Haar naam dankt de vereniging aan de wens het Groninger kunstlandschap te ontginnen, het om te ploegen met nieuw elan.

De Ploeg wordt gevormd door kunstenaars met diverse achtergronden en artistieke voorkeuren, al voeren schilders de boventoon. Men organiseert lezingen (grote namen als H.P. Berlage en Just Havelaar prijken op de unieke affiches – pas een paar jaar later worden die in oplage gedrukt) en (verkoop)exposities. De eerste vindt plaats bij Pictura, waar men goede kritieken krijgt, maar niet al te zeer

verkoopt. Een flink aantal van de leden heeft een vaste betrekking (vaak tekenleraar), een minderheid is vrij kunstenaar. De Ploeg zet ook in op kunstlievende leden en donateurs in de hoop koopkrachtige burgers aan zich te binden.

Bij de Ploegschilders zijn er in het begin ruwweg twee richtingen: zij die een eigen invulling geven aan de impressionistische toets en de groep met Altink, Dijkstra en Wiegers, die met meer expressieve middelen en kleurgebruik komen. De meesten hebben onderricht gehad aan Academie Minerva, waar docent Franciscus Hermanus Bach de grootste indruk heeft gemaakt. Zijn aansporing om naar buiten te gaan, heeft bij vele leerlingen navolging gekregen. Daarnaast reikt zijn blik ruimer dan het klassiek-academische: “Netjes is zo vervelend”, zal Dijkstra in 1955 uit zijn mond optekenen.

Alida Pott, *Portret van Hilda Idema*, circa 1923, collage op papier, 24 x 18,9 cm, collectie Groninger Museum

Jan Wiegiers, *Interieur Bohémien*, 1925, was/olieverf op doek, 70 x 80 cm, collectie Groninger Museum

Van echt grote invloed blijkt een toevallige ontmoeting met Kirchner te zijn

De meer vooruitstrevende leden laten zich inspireren door de expressionistische Bergense School, die vanaf 1915 voet aan de grond krijgt. Maar er zijn ook wel andere invloeden aan te wijzen. Het werk van Vincent van Gogh moet een verpletterende indruk hebben gemaakt. Het is haast niet voor te stellen, maar in 1896 krijgt een groep studenten het voor elkaar een expositie in het Groninger Museum samen te stellen met liefst 128 schilderijen van Van Gogh – voor de duur van slechts een week! In 1904 wordt opnieuw werk van hem geëxposeerd. De jongste Ploegleden kunnen deze exposities niet (bewust) hebben gezien, de impact op hen zal dus indirect zijn geweest, maar daarom niet minder groot. Dijkstra maakt met *Rustende zichters* in 1924 stilistisch het meest Van Gogh-achtige schilderij. Technisch is het dan weer verwant aan de schilderwijze van Ernst Ludwig Kirchner.

Van echt grote invloed blijkt een toevallige ontmoeting met laatstgenoemde Duitse kunstenaar te zijn. Jan Wiegiers mag in 1920 – op kosten van De Ploeg, dat ondanks een niet al te grote financiële armslag gemeenschapszin hoog in het vaandel heeft staan – herstellen van een longaandoening in Davos. Daar loopt hij Kirchner tegen het lijf, die zich na een roemruchte tijd met de expressionistische kunstenaarsgroep Die Brücke (1905-1913) heeft gevestigd in Frauenkirch bij Davos. De vriendschap die tussen Kirchner en Wiegiers ontstaat, beklijft en Wiegiers neemt de indrukken die hij opdoet mee terug naar Groningen. Wiegiers is al een van meest vooruitstrevende leden van De Ploeg, Kirchners kleurgebruik, vlakverdeling én materiaaltechnische eigenzinnigheden vinden vruchtbare grond. Bijenwas en/of benzine worden toegevoegd aan de olieverf en ook grafisch wordt geestdriftig geëxperimenteerd.

Gaandeweg exposeert De Ploeg vaker, in de stad zelf, in de “ommelanden”, maar ook in Amsterdam. De kritieken zijn wisselend, van welwillend tot daadwerkelijk kritisch. Daarbij dient in het achterhoofd te worden gehouden van wie de kritiek komt. Tot de welwillende categorie behoort

Minerva-directeur De Vries Lam, die anoniem recenseert in de *Nieuwe Rotterdamsche Courant*. Daartegenover staat Kasper Niehaus, die zelf ook schildert, maar dan naïef-realistisch en geïnspireerd door Henri Rousseau, en zo vrij ver weg staat van de expressionisten.

De Ploeg krijgt een nieuwe tak met de komst van een aantal constructivisten, van wie Wobbe Alkema en Jan van der Zee de belangrijkste namen zijn. Zij sluiten weer op een andere manier aan bij internationale ontwikkelingen, net als schilderdrukker Hendrik Werkman³, die al vroeg beseft wat de kracht van publicaties kan zijn. Niet zozeer recht tegenover het tot dan leidende expressionisme binnen de kring, maar eerder ernaast is ruimte voor (vrijwel) volledige abstractie.

Alkema, Van der Zee en Werkman hebben nauwe banden met de Vlaamse en internationaal opererende graficus, schilder en pionier van de abstracte kunst Jozef Peeters, die eerst het tijdschrift *Het Overzicht* in de lucht houdt, gevolgd door *De Drieboek*. In die tijd is er via dit dwarsverband ook contact met Carel Willink, die dan nog volop aan het experimenteren is (vanuit Duitsland) en pas later radicaal voor zijn precieze realisme zal kiezen. Als De Stijl-leden Vilmos Huszár en Theo van Doesburg in 1922 bij Pictura in Groningen exposeren, mist dat zijn uitwerking niet. De (omslag van de) zesde uitgave van het *Blad voor Kunst* (vormgegeven en uitgebracht door Werkman met bijdragen van Ploegleden, maar niet als Ploegorgaan) past geheel in het idioom van De Stijl, qua kleurgebruik (rood, geel en blauw) en met de keuze voor volledige abstractie.

De Ploeg is altijd al ruimer opgezet dan als een verbond van louter schilders en vanaf 1921/22 zorgt de toeloop van onder meer architecten voor kruisbestuivingen, zoals de gereformeerde kerk in Kollum (1925), met schilderijen van George Martens. Een ander mooi voorbeeld is de lichtbeeldenprojectie (aquarel op glazen plaatjes) van Johan Dijkstra bij het Bragi-concert in 1926 met muziek van Satie, Debussy en (vroeg) Ploeglid Daniël Ruyneman, de initiatiefnemer van het concert. Sommige glasplaatjes hebben een geometrische beschildering, andere lijken haast voorlopers van de psychedelische vloei-stofdia's uit de jaren 1960.

De huidige expositie in het Groninger Museum en de bijbehorende publicatie, allebei getiteld *Avant-garde in Groningen. De Ploeg 1918-1928*, focussen op het eerste decennium van de kunst-

Wobbe Alkema, *Compositie met gele cirkel*, 1924, olieverf op doek, 65,5 x 48 cm,
Groninger Museum, bruikleen gemeente Groningen

kring. Niet dat er later niets gebeurt, maar deze vormende jaren, die tegelijk ook het hoogtepunt vormen, zijn al zo'n rijk gevulde snelkookpan dat het een expositie heeft opgeleverd van zo'n 300 objecten.

Van de voormannen als Altink, Dijkstra en Wiegers is de naam wijder verbreid dan van andere Ploegleden. Een status aparte heeft Hendrik Werkman. Zijn grafische exercities overstijgen het groepsbelang en hij is wellicht degene die postuum – Werkman werd drie dagen voor de bevrijding van het noorden van Nederland gefusilleerd – het meest van allen individuele aandacht heeft genoten.

Een eyeopener voor mij persoonlijk is het werk van Alida Pott (1888-1931), dat een sterke, werkelijk avant-gardistische inslag koppelt aan een verwantschap met de (internationale) art deco. Haar *Blauwborgje, slagschaduw* (circa 1920) is een uitzonderlijk voorbeeld van gereduceerd expressionisme. De favoriete ontmoetings- en buitenschilderplek (boerderij Het Blauwborgje en directe omgeving) van De Ploeg heeft ze weten te vangen met een explosie van verf, waarbij figuratie en abstractie om voorrang strijden. Daar tegenover staan haar geserreerde ontwerp voor het Ploeglogo, beschilderde houten bro-

H.N. Werkman, achter- en voorplat van *Blad voor Kunst* 6, 1922, kleurenhoutsnede en boekduk op papier, 30,5 x 56 cm,
collectie Groninger Museum

ches met art-decomotieven en het doordringende collageportret dat ze rond 1923 van Hilda Idema maakt. Pott is in de beginjaren van De Ploeg zeer actief, maar treedt meer naar de achtergrond nadat ze kinderen heeft gekregen.

Vermeldenswaard zijn verder nog de “dubbelwerken”, schilderijen die na een aantal jaar zijn omgedraaid, hergebruikt en opnieuw ingelijst: zuinigheid gepaard aan een veranderende smaak- en/of stijlfase. Hergebruik is van alle tijden – ook van Rembrandt zijn voorbeelden bekend – maar het toont tegelijk dat aan roerige en stormachtige ontwikkelingen een financieel moeizame kant kleefte.

FRANK VAN DER PLOEG

Avant-garde in Groningen. De Ploeg 1918-1928, nog tot en met 4 november 2018 in het Groninger Museum, www.groningermuseum.nl. Catalogus: ANNEKE DE VRIES e.a. (red.), *Avant-garde in Groningen. De Ploeg 1918-1928*, Groninger Museum / WBooks, Groningen / Zwolle, 2018, 272 p.

Zie ook: www.deploeg100jaar.nl.

NOTEN

- 1 FRANK VAN DER PLOEG, 'Flexibele firma. Honderd jaar meubilair van Gispen', *Ons Erfdeel*, jg. 60 (2017), nr. 1, pp. 114-117
- 2 LUT PIL, 'The Importance of De Stijl. An International Unity in Life, Art and Culture (1917-2017)', *The Low Countries* 25 (2017), pp. 114-123
Johan De Smet, "Un nouveau sens du beau". Le centenaire de "De Stijl", *Septentrion*, jg. 46 (2017), nr. 1, pp. 23-29
- 3 MIRJAM NOORDUIJN, 'Laveren tussen schilderkunst en drukkunst, figuratie en abstractie', *Ons Erfdeel*, jg. 58, nr. 4, pp. 147-149
BART VAN DER STRAETEN, 'Werkman compleet', *Ons Erfdeel*, jg. 51 (2008), nr. 4, pp. 136-138